

**Анастасія Борисівна
Сагалакова**

магістр соціології,
соціолог-аналітик,
науковий співробітник
відділу моніторингу
обдарованості Інституту
обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

**Наталія Борисівна
Соколовська**

науковий співробітник
науково-організаційного
відділу Інституту
обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.923:38

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ОБДАРОВАНИХ ВИПУСКНИКІВ УКРАЇНИ

Стаття об общих проблемах в развитии и социализации одаренных детей. Особое внимание уделено специфическим проблемам украинских одаренных детей.

Ключевые слова: *социально-психологические проблемы, одарённый ребёнок, гиперактивность, интеллектуальная сфера.*

This article is about the general problems in the development and socialization of gifted children. Particular attention belongs to the specific problems of Ukrainian gifted children.

Key words: *social and psychological problems, gifted child, hyperactivity, intellectual sphere.*

Перше місце, серед факторів, що негативно впливають на розвиток обдарованої дитини, є вплив макросередовища та відношення до неї науково-педагогічних працівників, батьків та однолітків. Нормальному розвитку і адаптації обдарованих дітей у суспільстві заважають також соціально-психологічні і особистісні труднощі.

Розглянемо у нашій статті загальновідомі проблеми, що виникають у процесі соціалізації та розвитку обдарованої дитини. Перша з них, це *гіперактивність*, демонстрація своїх можливостей, тривожність, це може сприйматись як демонстративність, так і показна агресія. Часто можна зустріти і протилежну соціально-психологічну реакцію обдарованої дитини на оточуючих: занурення в себе, у світ фантазій, апатія,

незацікавленість у контактах. Наслідком таких проблем може бути і несформованість у дитини засобів спілкування.

Талановита дитина усвідомлює швидше не свою обдарованість, а відмінність від інших. Особистісні труднощі обдарованих дітей ускладнюються, у випадках формування у них неадекватно припущеної, самооцінки і можливостей, критичності до себе, нездатності реалізувати потенціальні можливості. Буває і протилежна ситуація, коли обдаровані діти мають завищену самооцінку, для них характерні зарозумілість, снобізм, прагнення будь-якою ціною завоювати аудиторію, нетактовність. Вони болісно сприймають критику на свою адресу, вважаючи, що кращий захист – це напад. Люблять

критикувати однокласників. Часто перебільшують можливості.

Наступною проблемою обдарованих дітей є *гармонійний розвиток* у всіх сферах життя. Сучасні дослідження показують, що гармонійність розвитку різних сторін психіки обдарованої людини є відносною рідкістю. Частіше можна зустріти нерівномірність, однобокості розвитку, що не тільки зберігається протягом життя обдарованої людини, але і поглиблюється, породжуючи ряд психічних проблем.

Поширений вид дисинхронії пов'язано з різницею темпів розвитку інтелектуальних і комунікативних процесів. Інший, поширений вид дисинхронії викликаний нерівномірністю розвитку інтелектуальних і психомоторних процесів. Відомо із побутових спостережень, що обдарованість у психомоторній сфері поєднується з недорозвиненням інтелектуальної сфери дитини, підлітка або дорослого. Відомий інший варіант: характеристикою інтелектуально обдарованих дітей часто може слугувати затримка у розвитку психомоторних навичок, тобто м'язова скутість, незграбність, незручність і недостатньо швидка рухова реакція.

Це викликає насмішки, а то й переслідування з боку однокласників. Ранній досвід подібних конфліктів з однолітками негативним чином позначається на становленні і розвитку характеру обдарованих дітей та підлітків. Більш того, часто вони не вміють утвердитися в групі однолітків, недостатньо фізично розвинені для того, щоб постояти за себе в сутичках, їм не властива агресивність, тому, що уникають зі-

ткнень – в результаті обдаровані діти та підлітки набувають репутацію боязких людей, що також не сприяє їх гармонійному розвитку.

Однією з характерних рис обдарованих особистостей є *занурення у філософські проблеми*. Ці діти цікавляться такими явищами, як смерть, загробне життя, релігійні вірування тощо. Поговорити про такі проблеми з однолітками, а, іноді, з батьками складно і неможливо.

Серед інших, розповсюджених проблем, ми не можемо не згадати про прагнення до досконалості (перфекціонізм), адже обдаровані діти зсередини мають потребу досконалості, вони не заспокоюються, не досягнувши вищого рівня. Ця риса проявляється досить рано. Сюди можна віднести і нереалістичність поставлених цілей.

Наступною є проблема *надчутливості*. Обдаровані діти можуть краще сприймати сенсорні стимули і розуміти стосунки і зв'язки. Вони добре розуміють невербальні сигнали, фіксують їх, тому часто такі діти вважаються гіперактивними.

У силу природної цікавості і прагнення до пізнання, обдаровані діти вимагають більше уваги науково-педагогічних працівників, учителів, батьків. Це дратує інших дітей бо їм не подобається така жага до уваги. Нерідко обдаровані діти проявляють нетерпіння та вибагливість до дітей, які стоять нижче в інтелектуальному розвитку. На рис. 1. Ми можемо навести приклад залежності проблем таких дітей у відсотках (див. рис.1).

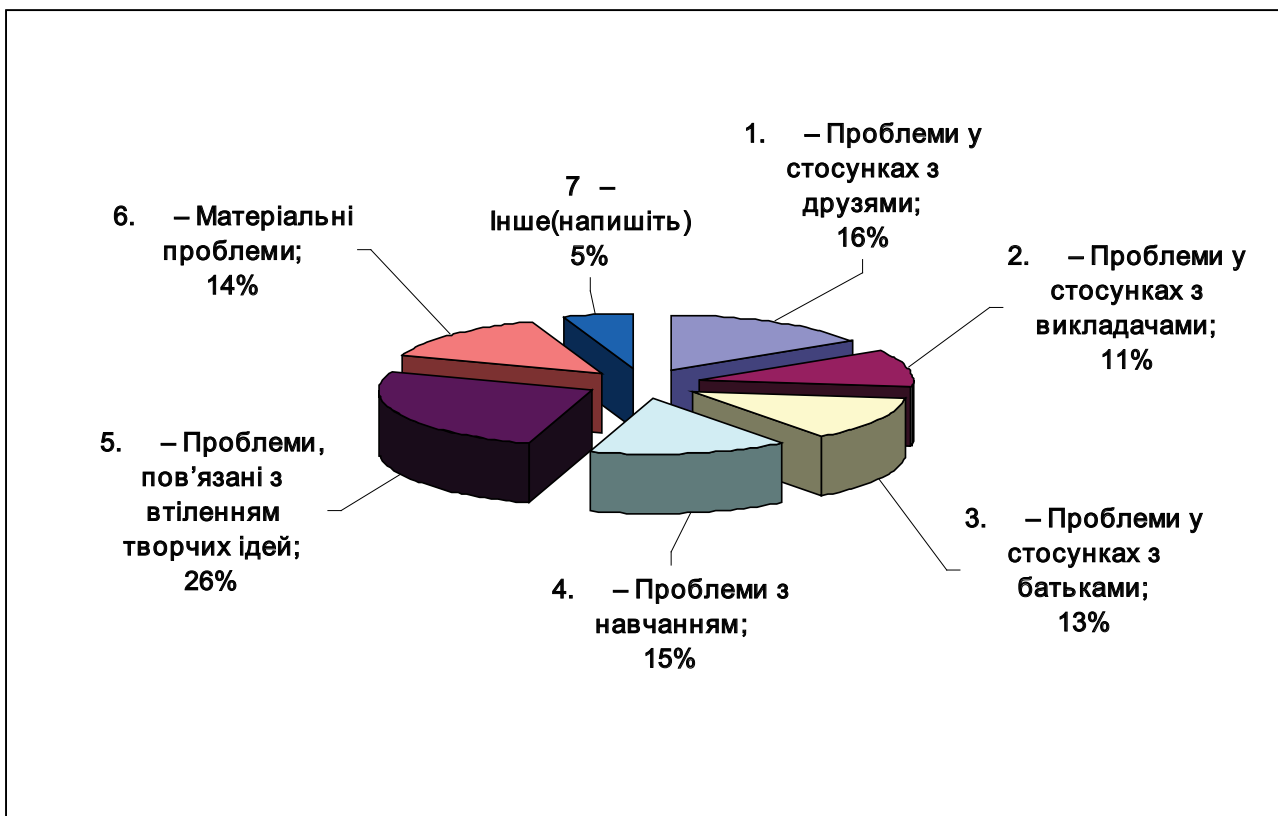

Рис. 1. Проблеми, що виникають серед обдарованих дітей

Як ми бачимо, на першому місці причин негараздів у житті потенційно обдарованих дітей, є проблеми, пов'язані зі втіленням творчих ідей – 26 відсотків, що в принципі підтверджується і даними, схожих за напрямком, досліджень. Діти болісно переживають неможливість доведення до досконалості і логічного завершення своїх наукових ідей та проектів. Крім іншого, це також є важливим фактором мотивації у розвитку.

На *другому* місці серед причин негараздів – 16 відсотків проблеми у стосунках з друзями, зі значним відривом від першого на 10 пунктів, ймовірно тому, що опитувані не віддають належного значення соціалізації та взаємодії з макросередовищем.

Третє місце, 15 відсотків – це негаразди з навчанням, цей показник корелює, у тих, хто його відмітив, з показником «труднощі у стосунках з учителями» та з показником «тиск батьків у навчанні і їх вибагливість».

Недивно, що на *четвертій* позиції *матеріальні* проблеми – 14 відсотків. *П'яте* місце посідає пункт – *проблеми у стосунках з учителями* – 13 відсотків. На *шостому* місці – проблеми у стосунках з учителями 11 відсотків. У варіанті інше респонденти відмічали наступне:

- ніяких проблем у мене немає;
- проблеми, пов'язані зі здоров'ям;
- постійна втома;
- проблеми пов'язані з вірою в себе.

Також проблемою є *нерозуміння батьків* – 4,17 відсотка. Ми знаємо, що іноді батьки не помічають обдарованості своїх дітей (це буває, наприклад, якщо дитина перша і єдина) або спираються прирівнювання своїх дітей до обдарованих («Я не хочу, щоб моя дитина була обдарованою, нехай вона краще буде нормальною»), починають надмірно «експлуатувати» таку здатності дитини та створюють їй штучні умови (наприклад, позбавляють можливості спілкуватися з однолітками).

Часто в обдарованих дітей проблеми з навчанням, вони не відмінники. Кожен з нас з власного досвіду знає, що вчителі «роблять відмінниками» не завжди тих, хто розумніший або більш розвинений творчо, значно частіше це ті, хто слухняний, старанний виконавець тощо.

Звернемося до специфічних проблем, характерних для обдарованої молоді, яка проживає в Україні, 66,67 відсотка дітей, які брали участь у дослідженні занепокоєні тим, що приймальні комісії у вищих навчальних закладах корумповані. Рівень корупції є високим, якщо, навіть, потенційно обдаровані діти, для яких здавалося б вступ до університету має пройти легше, концентрують увагу на такому негативному явищі.

Наступною проблемою є низька кваліфікація вчителів у загальноосвітніх навчальних закладах – 15,28 відсотка, особливо при кореляції це спостерігається в учнів, які навчаються у звичайних ЗНЗ, відповідно це ті діти, які, з різних причин, мають проблеми у сто-

сунках з учителями, але основною є те, що «вчитель нецікаво викладає предмет». У дослідженнях наших зарубіжних колег, ця проблема не стоїть настільки гостро і не залежить від території проживання обдарованої дитини.

На жаль 11,1 відсотка дітей непокоїть стан здоров'я, причина у поганій екологічній ситуації і постійних стресах, недостатньому рівні комфорту. Не можемо забути про певну дисинхронію розвитку обдарованих дітей, адже інтелектуально обдаровані можуть бути слабші за однолітків. Важливою проблемою є також широкий доступ до різноманітних джерел інформації – 43,06 відсотка. Тому, обдаровані діти активно проявляють цікавість і болісно переживають брак інформації.

Не останню роль у сприянні розвитку здібностей діти віддають і наданню стипендій – 37,5 відсотка. Немає потреби недооцінювати цей фактор, адже завдяки стипендії людина може змінити тип навчання, мати доступ до дистанційної освіти, як додаткової, мати доступ до іноземних бібліотек та контрактної форми навчання.

На жаль в Україні недорозвинена така практика, як «День вибору професії», відвідуванні різних підприємств, лабораторій і офісів, музеїв для спілкування з професіоналами у сферах, які цікавлять. Про це свідчать 48,61 відсотка опитаних. Нерідко, таке спілкування не тільки сприяє розвитку таланту, але може стати і першим поштовхом для обрання конкретної сфери інтересів або наукової проблеми.

Однією з характерних проблем, є також *відсутність спілкування* з іншими обдарованими дітьми, тому, серед отриманих 11,11 відсотка респондентів віддали факторам: *зміна оточення, переїзд в інше місто, за кордон*. Як було вказано вище, більша частина тих, хто відмітив цей варіант, учні звичайних ЗНЗ і мешканці сіл або селищ міського типу.

Специфічними для України є плани на майбутнє в обдарованих дітей. Більша частина талановитої молоді за кордоном планують займатися наукою в обраній сфері або розвиватись у рамках своєї професії. Тоді, як в Україні, серед опитаних 14 відсотків планують займатися бізнесом і торгівлею, а 14 відсотків – займатися політикою.

Однією з цікавих для розгляду, проблем є *коло інтересів обдарованих* дітей. У ході нашого дослідження виявилось, що у дівчат ми можемо спостерігати цікавість характерну для хлопчиків це: стрільба, екстремальні види спорту, бойові мистецтва, а у хлопчиків можуть бути «жіночні» хобі це: вишивання, малювання, гра на скрипці тощо. Сприяти таких дітей одноліткам зі звуженим світоглядом, особливо у регіонах, може бути важко. Адже у маленьких селищах і досі існує багато традицій і ціннісних орієнтацій, про те, як повинна вести себе жінка і чоловік, чим цікавитись. Звідси випливає і проблема у побудові особистого життя.

У цілому суспільстві живуть стереотипи: існує певний «образ чоловіка» та «образ жінки», тобто якими

вони повинні бути, які риси мати, які професії обирати. Стереотипізація за статевою ознакою, особливо шкідлива для обдарованих дітей, оскільки вони часто поєднують властивості, характерні як для своєї, так і для протилежної статі.

Виявляється, що творчо продуктивні чоловіки мають «жіночі» риси (наприклад, чутливість), а жінки – навпаки, «чоловічі» (наприклад, незалежність). Таке поєднання, як правило, розширює рамки стереотипів і діапазон загальнолюдського.

Маргарет Мід описала, так званий «подвійний ланцюг очікування», що пов'язує хлопчиків і дівчаток: хлопчиків навчають домагатись успіху, а дівчаток – демонструвати. Вони нічого не домагаються й зосереджені на домашніх проблемах і родині. У цьому випадку неактивний хлопчик та жвава дівчинка ніколи не будуть обрані представником протилежної статі.

Особливо важко обдарованим дівчаткам. Щоб розвинути свої здібності, їм необхідна активність, пристрасть до пізнання, самоствердження, готовність до успішної кар'єри, а у них культивують залежність, пасивність, уміння господарювати. Прикладом для них є власні матері. Часто переважає складова жіночого страху: побоювання, що чоловіки не сприймають переваги та лідерство жінки.

Певний внесок у цей феномен робить залучення дівчаток (більше, ніж хлопчиків) до ведення домашнього господарства, на що витрачається багато часу.

Серед факторів жіночого страху розвиватися далі Хорнер (США) називає: невпевненість у собі, що виражається у заниженій самооцінці та рівні професійних домагань, відсутності прикладу (дівчина рідко зустрічає жінку-наставницю). Необхідно зазначити, що особливу роль у підтримці обдарованих дівчаток відіграє батько.

Обдаровані хлопчики, які виявляють «жіночі» риси, зіштовхуються з труднощами і відкидаються оточуючими, у тому числі, батьками. Наприклад, у селах і селищах міського типу талановита дитина буде відчувати більший тиск, проявляючи свої здібності і не бажаючи бути як всі. Тоді, як великі міста відрізняються більшою толерантністю. Адже, коли обдарованій дитині нема з ким себе порівнювати, вона починає думати, що справді «вискочка» і «біла ворона» а всі інші – це норма, на яку необхідно рівнятися.

Велика частина обдарованих підлітків із села і селища міського типу не має можливостей долучитися до тих культурних благ життя, що доступні багатьом із міських сімей. Мова йде про наявність широких можливостей: подорожувати, займатися у творчих колективах і спортивних клубах, їздити до міжнародних дитячих таборів, тобто, про всебічний розвиток дитини.

Звернемося до такого важливого, актуального і маловивченого явища, як для зарубіжних, так і для українських учених – це феномен «зникнення», «загасання» обдарованості.

Різноманіття форм зникнення дитячої обдарованості, описаних у спеціальній психолого-педагогічній літературі, можна звести, до наступних типів:

1. *Утрата творчого потенціалу*: дитина припиняє створювати особливі, властиві їй обдарованості – творчі продукти/продукцію. Назвемо це *кризою креативності*.

2. *Зниження інтелектуальної активності* дитини, яка виявляється у зникненні інтелектуальної продуктивності. Це – криза інтелектуальності.

3. *Зниження або повна втрата інтересу до процесу і результатів своєї діяльності*. Це назвемо *кризою мотиву досягнень*. Описується вона по-різному:

- порушення вольової регуляції: «міг би, але не хочу»;
- перемога заниженої самооцінки: «міг би, але вийде погано»;
- неадекватна оцінка вимог соціуму: «міг би, але це нікому не потрібно» тощо.

Суспільство вимагає не стільки те, що може робити дитина, скільки те, що (суспільство) хоче, щоб ця дитина робила. «Виправдовуй мої очікування», – говорить суспільство обдарованій дитині. У педагогічній практиці ця суперечність зустрічається нерідко: вчитель навчає дитину не відповідно до її індивідуальної або унікальної зони розвитку, а пред'являючи загальний зразок, стандарт, стереотип, тобто, ті ж очікування суспільства.

Криза інтелектуальності – другий тип кризи. Вона виникає в обдарованій дитині у разі перевантаженості завданнями, що розвивають тільки інтелектуальні здібності, без урахування індивідуальних пізнавальних потреб.

Головна небезпека полягає у тому, що інтелект дитини розвивається не на користь її фізичному, емоційному, особовому розвитку. Приклад тому – випускники спеціалізованих фізико-математичних шкіл. Ці хлопці, з IQ вище 150 балів, можуть перекладати вірші з іспанської на японську, минувши російську мову, але вони нездатні вступати в ефективні комунікації, створювати сім'ї, нести відповідальність. Репертуар їх соціальних, статевих ролей інфантильний.

Домінування у розвитку дітей інтелектуального компоненту, підсилено спеціалізованим навчанням, – це річ підступна, перш за все, тому, що порушується рівномірність розвитку дитини.

Запозичимо у М. Люшера метафору: «...куб особи, в чотирьох кутках якого розташовано інтелектуально-продуктивний, емоційно-вольовий, фізичний і соціальний компоненти. Розвиваючи інтелект ми ніби-то підсилюємо, навантажуюмо тільки один кут. Що відбувається з кубом? Він деформується. Так само деформується і дитини, якщо у вихованні нехтувати фізичним навантаженням, соціально та емоційно активною діяльністю.

Наведемо список бажаних і небажаних рис особистості зі слів опитаних дітей (див. табл.1).

Таблиця 1

Бажані та небажані риси особистості

Бажані якості	Небажані якості
1. Віра в себе	1. Страх перед випробуваннями
2. Оптимізм	2. Сором'язливість
3. Постійність	3. Самокритичність
4. Впевненість в собі	4. Невпевненість в собі
5. Наполегливість	5. Впертість
6. Сила волі	6. Схильність до сумнівів
7. Рішучість	7. Лінь
8. Працьовитість	8. Нетерплячість
9. Лідерство	9. Страх
10. Принциповість	10. Амбітність
11. Зібраність	11. Сонливість
12. Терпіння	12. Переживання
13. Твердість	13. Чутливість
14. Жорсткість у відносинах	14. Страх перед публікою
15. Смівливість	15. Злість
16. Почуття гумору	16. Заздрість
17. Відповідальність	17. Саркастичність
18. Талановитість	18. Скормність
19. Відкриті можливості	19. Занудство
20. Обережність	20. Відсутність переживань про помилки
	21. Егоїзм
	22. Істеричність
	23. Паніка

Використані літературні джерела

1. Дані соціологічного дослідження серед учнів випускних класів, Інституту обдарованої дитини «Проблеми розвитку обдарованих дітей» 2012 року.

2. Психологія обдарованості: від теорії до практики / За ред. Д. В. Ушакова. – М.: ИП РАН, 2000. – 96 с.

3. Брушлінській А. В. Про природні передумови психічного розвитку людини. / А. В. Брушлінській. – М., 1977.

4. Вейнінгер О. Статя і характер / О. Вейнінгер. – М., 1992.

5. Голубева Е. А. Здібності й індивідуальність / Е. А. Голубева. – М., 1993.

